

ženou... Ve stati o prostorovosti artefaktu zase postrádám uvedení teoretických souvislostí, třeba Bachelarda, Bachtina a jeho časoprostor aj. K vcelku korektním anglickým resumé, která všechny studie doprovázejí, mám jednu systémovou výhradu týkající se však jen některých. K českým názvům děl je dobré do závorcky připojit i jejich anglický ekvivalent, ale co je nejpodstatnější: nelze uvádět jen české překlady děl cizích autorů, jak se to stalo v resumé k stati M. Mikuláška; *Osudy dobrého vojáka Švejka*, *Bouřlivý život Lazika Rojšt Vance*, *Dvanáct křesel* nebo *Zlaté tele* nutno uvádět v originále a v závorce s běžným názvem díla v angličtině (všechna díla anglicky samozřejmě nejednou vyšla).

Ivo Pospíšil

ESOTERISMUS RUSKÉ MODERNY V NOVÝCH VÝZKUMECH

Światło i ciemność. Motiwy ezoteryczne w literaturze rosyjskiej przełomu XIX i XX wieku, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2001.

Polská literární věda, věnující studiu ruské moderny systematickou pozornost, se v průběhu posledního desetiletí zaměřuje i na výzkum duchovních proudů, jež ji v mnoha směrech ovlivňovaly a do značné míry spoluuotvářely. Jako první se po cestách výzkumu dějin spiritismu a okultismu a jejich odrazu v ruské literatuře vydal vratislavský badatel Tadeusz Klimowicz (Tadeusz Klimowicz: *Poszukujący, nawiedzeni, opętani. Z dziejów spirytyzmu i okultyzmu w literaturze rosyjskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992), jenž tak do jisté míry reagoval na tendence charakteristické pro ruskou societu pogorbačevovské éry. Na jeho panoramatický přehled autorů, kteří byli s esoterismem tak či onak spjatí, ať již jako jeho stoupenci (např. N. Leskov, A. Tolstoj, V. Solovjov, V. Brjusov, A. Bělyj), nebo odpůrci a kritici, jako I. Turgeněv, F. Dostojevskij či L. Tolstoj, navázal nyní kolektiv autorek gdaňského centra. Na univerzitě v Gdaňsku se výzkum ruské moderny věnují systematicky řadu let, a to jak pořádáním konferencí, tak publikační činností. Posledním výstupem je sborník studií *Światło a tma*, věnovaný studiu esoterických motivů v ruské literatuře přelomu 19. a 20. století.

Čtveřice autorek se v recenzované knize soustředila na klíčové problémy esoterismu, jež v té či oné míře ovlivnily soudobé filozofické i literární myšlení. Sborník uvádí a uzavírá jeho redaktorka Alžběta Biernatová. V první studii *V prostředí modernistického esoterismu* mapuje situaci v ruské literatuře fin de siècle, úzce spjaté s francouzskou a vůbec západoevropskou kulturou. Podává v ní systematický přehled sekundární literatury (z novějších prací srov.: N. Bogomolov, *Russkaja literatura načala 20 v. i okkul'tizm*, Moskva 1999) a mapuje průběh esoterismu včetně působení svobodných zednářů, jehož hlavní rozkvet nastává v letech 1910–17. Za jeho formální ukončení autorka označuje r. 1926. Upozorňuje na široké působení tohoto hnutí i mimo hlavní ruská centra, na jeho značnou různorodost i na jeho propojení s jinými projevy esoterismu, jež se snaží zmapovat studie daného sborníku.

Monika Rzczycka sleduje v následujících dvou pracích vlivy okultismu, gnóze a kabaly ve filozofickém i básnickém díle Vladimíra Solovjova a projevy solárního kultu v románu Andreje Bělého *Sříbrný holub*. U V. Solovjova a jeho následovníků se zaměřuje na filozofickou devizu Sofie jako výrazu Moudrosti Boží a symbolu Duše Světa, jejíž kořeny spatřuje spolu s Pavlem Florentským v byzantské náboženské tradici *Životů Svatých*. Jméno i charakteristika Sofie jako krásné dívky se světlou tváří, ozdobené zlatem a drahými kameny, v níž rodiče poznali výraz Boží Moudrosti, se totiž vyskytuje již v *Životě sv. Konstantina*, aktualizovaném ruským vydáním z r. 1908. S odkazem na citovanou práci T. Klimowicze autorka upozorňuje na silný podíl okultismu v Solovjovově utváření představ o Sofii. Tuto skutečnost mohou potvrdit vlastním výzkumem moskevského archivu Institutu M. Gorkého, v němž se dochovala nepublikovaná studie G. I. Čulkova, analyzující filozofy automatické záznamy z okultistických seancí, do nichž se zatoulaly i osobní

vzkazy milované ženě, jež se shodou okolností jmenovala rovněž Sofie (šlo o tehdy již provdanou Sofii Chitrovu, srov. D. Kšicová, *Poezie Vladimíra Sergejeviče Solovjova* – v tisku). V Solovjovově pojetí kabaly a gnóze autorka nachází záměrný výběr, korespondující s jeho „mystickou intuicí“. Badatelka systematizuje Solovjovovo učení o Sofii do sedmi tematických okruhů. Upozorňuje rovněž na důležité momenty z filozofovy biografie, především na jeho týdenní návštěvu kláštera, zvaného Optynská poustevna, kam se vydal spolu s F. Dostojevským r. 1878, tedy v době, kdy spisovatel začínal pracovat nad románem *Bratři Karamazovovi*, v němž tvoří prostředí ruského pravoslavného kláštera jednu z ústředních linií. Filozofické názory obou autorů se tak spoluutvářely ve vzájemných diskusích. U Solovjovových následovníků Pavla Florenského, Sergeje Bulgakova a Nikolaje Berdajeva pak zdůrazňuje náboženské řešení, v němž se Sofie dostává do bezprostřední blízkosti kultu Matky Boží, jež hraje v pravoslavné církvi stěžejní roli. Ve studii o solárním kultu v románu *Stříbrný holub* se Monika Rzeczycka soustřeďuje na konkrétní analýzu funkce mýtu v jednom z nejvýraznějších románů ruské moderny. Za archetypové postavy v něm spatřuje tři postavy z komuny sektářů: Dmitrije Kudějova, Sidora Suchorukova a Matrjonu, jež dovedla vzbudit vášeň v člověku odjinud Petru Darjalském. Autorka si všímá i kategorie prostoru (dům, strom, lázeň), v nichž spatřuje analogii středověké kosmogonie: nebe – pekla – země.

Na stěžejní motivy křesťanské mytologie – pekelná zvířata a padlé anděly – se ve svých studiích soustřeďuje Kateřina Arciszewska. Moderná přinesla novou podobu tématu středověkých bestiářů, jež aktualizovala poetizací zoologických zahrad (srov. analýzu analogické básnické tvorby V. Chlebnikova a G. Apollinaira, in: D. Kšicová, *Secese. Slovo a tvar*. Brno, 1998, 226–236). Polská badatelka se zaměřuje na motiv d'ábla převtěleného do zvířat, plazů či hmyzu, tradičně spjatých s temnými božstvy (černý kocour, kozel, netopýr, had, moucha). Rekapituluje frekvenci těchto motivů v *Biblii*, ve středověké i pozdější literatuře a rovněž ve výtvarném umění. Ve stříbrném období ruské literatury se zaměřuje na poslední část trilogie D. S. Merežkovského *Kristus a antikrist* – na román *Petr a Alexej*, v němž nachází motiv kozla. Postavu černého kocoura, velmi frekventovanou v evropském i ruském romantismu (srov. např. dílo E. T. A. Hoffmanna či jeho ruského pokračovatele A. Pogorelského), autorka zaznamenává v *Petrohradě* A. Bělého i v *Malém d'áblu* F. Sologuba (bylo by možné pokračovat do 20. století pitoreskním kocourem v *Mistru a Markétce*, jež se však v porovnání se soudobou politickou mocí stává vlastně bytostí docela sympatickou). Motiv d'ábla-pokušitele, od starozákonných časů spjatého s hadem, autorka analyzuje v Brjusovově románu *Oltář vítězství* a v autobiografické próze A. Bělého *Kotik Letajev*. Badatelka si všímá i motivu apokalyptického koně (A. Bělyj, *Petrohrad* aj.) a netopýra jako symbolu záhuby (*Petr a Alexej*, *Stříbrný holub*). U Bělého se vyskytuje i motiv jedovatého ováda, který ostatně s úspěchem využil i A. S. Puškin v *Pohádce o caru Saltánovi* (srov. D. Kšicová, *Puškin a problémy mezidisciplinárního výzkumu*. Litteraria humanitas VII, 2000, 49–62). Biblický motiv padlého anděla, v němž se stal z původního Světlohoše vládce pekel Lucifer či Satan, autorka sleduje v další studii *Motiv padlého anděla v ruských symbolistických románech*. V centru jejího zájmu jsou opět díla F. Sologuba (*Malý d'ábel, Tvořená legenda*), V. Brjusova (*Ohnivý anděl* – postava Madiela a jeho kontrastu hraběte Henryho), A. Bělého (*Stříbrný holub*). Autorka tak potvrzuje návaznost ruského symbolismu na ruský i evropský romantismus (srov. – postava D'ábla z Byronovy mystérie *Kain*, v níž se z postav tradičně vyvržených z milosti Boha i lidí stávají novodobí, věčně hledající nespokojenci. Kateřina Arciszewska se ve spolupráci s Monikou Rzeczyckou vrací v následující studii ještě jednou k románu F. Sologuba *Tvořená legenda*, tentokrát však z hlediska využití motivu alchymie. Spisovatel se v tomto pojetí stává soudobým alchymistou, ztvárňujícím svoje dílo z hrubé matérie života, jemuž sen vdechuje kouzlo legendy. Spisovatel a jeho postavy se tak dostávají do stejné roviny. Stejně tak chemie, alchymie a magie přesně korespondují s tvorbou básnickou, neboť veškeré lidské konání je součástí téhož universa.

Závěrečné dvě studie sborníku jsou věnovány analýze odrazu myšlenek svobodných zednářů v básnictví a próze stříbrného období. Irena Fialkowska-Janiak si všímá v obsáhlé ruský psané studii básnické tvorby Maxmiliana Vološina – výrazné postavy ruské literatury i krajinomalby, jehož *Dům básníka* se v krymském Koktebelu stal v hladových dvacátých letech útočištěm a jakousi básnickou dílnou nejvýraznějších osobností ruské kultury. Vološin byl ovlivněn podobně jako A. Bělyj nejen antroposofií Rudolfa Steinera a navíc okultismem, ale i učením svobodných

zednářů, které jej jako člena lóže zavazovalo k šíření této ideologie jakýmkoli prostředky, tedy i básnickou tvorbou. Motiv chrámu, široce využívaný představiteli ruské moderny bez ohledu na to, zda byli či nebyli svobodnými zednáři, našel u Vološina svůj výraz ve znamenitém cyklu *Ruanský chrám* (sb. *Léta putování – Gody stranstvíj*, 1907). Autorka vychází z biografických faktů (z básnickovy návštěvy Ruanu r. 1905) a podrobným rozbořením jednotlivých motivů a symbolů dochází k jednoznačnému závěru o jejich korespondenci se zednářským učením. Zvláště vyzvedává sám motiv chrámu, splývající s mýtem o Kosmické hoře, budované vertikálně a nerozdělitelně spínající její spodní a horní část. Jejich spojnicí je Kristus, symbolizovaný v chrámu křížem. Vološinův lyrický hrdina jde cestou zednářské iniciace za poznáním světla a tmy, života a smrti, pohřbení i zmrtvýchvstání. Specifickou roli na této cestě hraje světlo, k němuž směřuje pohyb vzhůru, k duchovnímu prozření, jak to charakterizují zednáři. U malíře Vološina nabývá světlo různých odstínů fialové, ale i modré, azurové, jantarové a zlaté – neodmyslitelné dominanty secese, již byl Vološin poznamenán, stejně jako řada jeho vrstevníků. Ve zlaté aureole se zamilovanému básníkovi zjevuje i jeho vyvolená. Závěrem autorka zdůrazňuje mnohovrstevnatost analyzovaného cyklu, v němž lze najít podle nastaveného úhlu pohledu různé projevy esoterismu, ale i křesťanské symboliky. Závěrečná studie redaktorky sborníku aplikuje symboliku zednářského učení, kterou graficky demonstruje reprodukcemi vinět secesního malíře M. Dobužinského, provázejících analyzovanou prózu Michala Kuzmina *Podivuhodný život Josefa Balsama, hraběte Cagliostro* (*Čudesnaja žizn' Josifa Balzamo, grafa Kaliostro*, 1916). Kuzmin v ní záměrně využil biografie významného člena zednářské lóže, jenž žil ve druhé polovině 18. století, tedy v době velkého rozkvětu zednářství. Podobně jako autorka předchozí studie nachází i Alžběta Biernatova v Kuzminově díle celou řadu motivů, které jej spojují se zednářstvím i dalšími esoterickými učením.

Kniha polských badatelek je významným příspěvkem ke studiu ruské moderny. V další práci by bylo přínosné širší začlenění zkoumaných jevů do celkového vývoje ruské a evropské kultury, jež bylo v některých případech ostatně naznačeno i v této práci.

Danuše Křicová

DVĚ ZASVĚCENÉ KNIHY NESTÁRNOUCÍHO RUSKÉHO BOHEMISTY

Сергей Васильевич Никольский: *История образа Швейка. Новое о Ярославле Гашеке и его герое.* Российская академия наук, Институт славяноведения и балканистики, Издательство „Индрик“, Москва 1997, 176 с., obrazové přílohy.

Сергей Васильевич Никольский: *Над страницами антиутопий К. Чапека и М. Булгакова (Поэтика скрытых мотивов).* Российская академия наук, Институт славяноведения, Издательство „Индрик“, Москва 2001, 175 с., obrazové přílohy.

Rádo se u nás zapomíná, že někdejší sovětská bohemistika se v osobě Sergeje Nikolského zasloužila o to, že se Karel Čapek začal v 50. letech – v době zcela nepříznivé pro jeho umělecký a lidský profil – omezeně, ale přece jen vydávat. Od těchto pionýrských časů, kdy studie a kniha S. Nikolského ukázala na Karla Čapka jako na antifašistického spisovatele a pěstitele science fiction, napsal tento bohemista řadu knih, v nichž zmapoval podstatné osobnosti a díla moderní české literatury. Na přelomu 20. a 21. století vydává Nikolskij, častý návštěvník československých a českých a slovenských literárněvědných konferencí a archivů, dvě zajímavé knihy; v nich se dotýká dvou stěžejních osobností české literatury minulého století: Jaroslava Haška a Karla Čapka. Zatímco první je spíše biograficko-materiálová, druhá je typologickým srovnáním poetiky.

V první kapitole knihy o Haškovi nazvané *Жизнь, ставшая творческим процессом* Nikolskij jemně a s velkou empatií sleduje souvislosti Haškova života a díla, jeho záhadnost, poetiku setkávání, umění improvizace, hru a mytičnost, pseudopolitickou recesi, parodii, smích, komickou mystifikaci. V druhé kapitole *По следам прототипа главного героя Гашека* sleduje prototyp